

En saber mei

En aquesta temporada electorau, lo carnaval noste que va conéisher, eth tanben, la tradicionau luta tau poder enter los amics de Quaresma e los de Sent-Pançard.

La legenda de 2022 que's debana ua annada indefinida, peus temps ancians deus Vescomtes e qu'encontra en la soa caminada lo negòci textile, ausèths e insèctes, en lòcs plan coneguts, subjèctes qu'avem volut apregondir ací :

- los vescomtes de Bearn (dinastias e capitalas),
- lòcs notables (Parlament de Navarra e Maison Carrada),
- lo textile (lin, tishnèrs e negòcis),
- un ausèth de noste (l'aluquet),
- insèctes navèths (bestiòtas asiaticas).

LO VESCOMTAT DE BEARN

DINASTIAS

Lo vescomte Laurenç de la legenda nosta n'a pas existit.

CENTULLE : Lo tot purmèr vescomte Centulle-Lop governè au sègle IX, de cap l'an 866, e la soa familha, de pair en hilh, que s'encadenè dinc a l'an 1134, alternativament, dab los noms de Centulle e Gaston.

GABARRET : Puish, en l'abséncia d'eretèr mascle, qu'ei Guiscarda, la hilha de Gaston lo quatau o Gaston lo Crotzat qui pren lo poder. Qu'esposa Pèir de Gabarret e qu'abdica tad èth en 1147. Après lo son hilh Gaston lo cinquau, qu'ei Maria, hilha deu precedent, qui puja un an suu trône, abans de'u deishar au son hilh qui abreish la dinastia deus **Moncade** après la deus Centulle e la deus Gabarret qui n'a pas durat mes de 39 ans. Los Moncade regnaràn dab los noms de Gaston e Guilhem.

FOIS-BEARN : A la mort de Gaston lo setau qui n'a pas de hilh, lo son gendre Rogèr-Bernat, comte de Fois, pren la seguida, de fôrça. Atau, de 1290 dinc a 1472, que serà lo torn deus Fois-Bearn dab, de 1343 a 1391, lo famós Gaston Febus.

ALBRET : En 1472, Francés Febus qui n'a pas que 5 ans que succedeish au son pair e la soa mair Madeleine de France, sòr de Louis XI, assegura la regéncia. En 1479, qu'erèta tanben lo trône de Navarra, e que'n vad oficiaument rei en 1481. A la soa mort, que deisha la corona a la soa sòr Caterina qui esposarà Jan d'Albret. La loa descendéncia dab Enric, puish Jana d'Albret, que'ns mia au Enric lo dusau de Bearn qui ei tanben lo tresau de Navarra e qui vaderà Enric lo quatau de França, deishant a sa mort, lo vescomtat de Bearn aus Bourbon. Louis XIII, en 1620, restaca lo Bearn a la França e que'n hè ua província. La Revolucion que las dissòlveish en 1790 e crea los despartaments.

CAPITALAS

Lo Bearn que conegó quate capitalas : Lescar au sègle IXau, Morlaàs dinc au XIIIau, Ortès de 1242 a 1466 e Pau. Gessit deu pòble gallo-roman deus Venarni, lo vescomtat apareish au sègle IXau e s'espandeish en englobant los hèits d'Auloron e Montaner au sègle XIau, puish d'Ortès au XIIau.

LO PARLAMENT DE NAVARRA

LOC DE PODER :

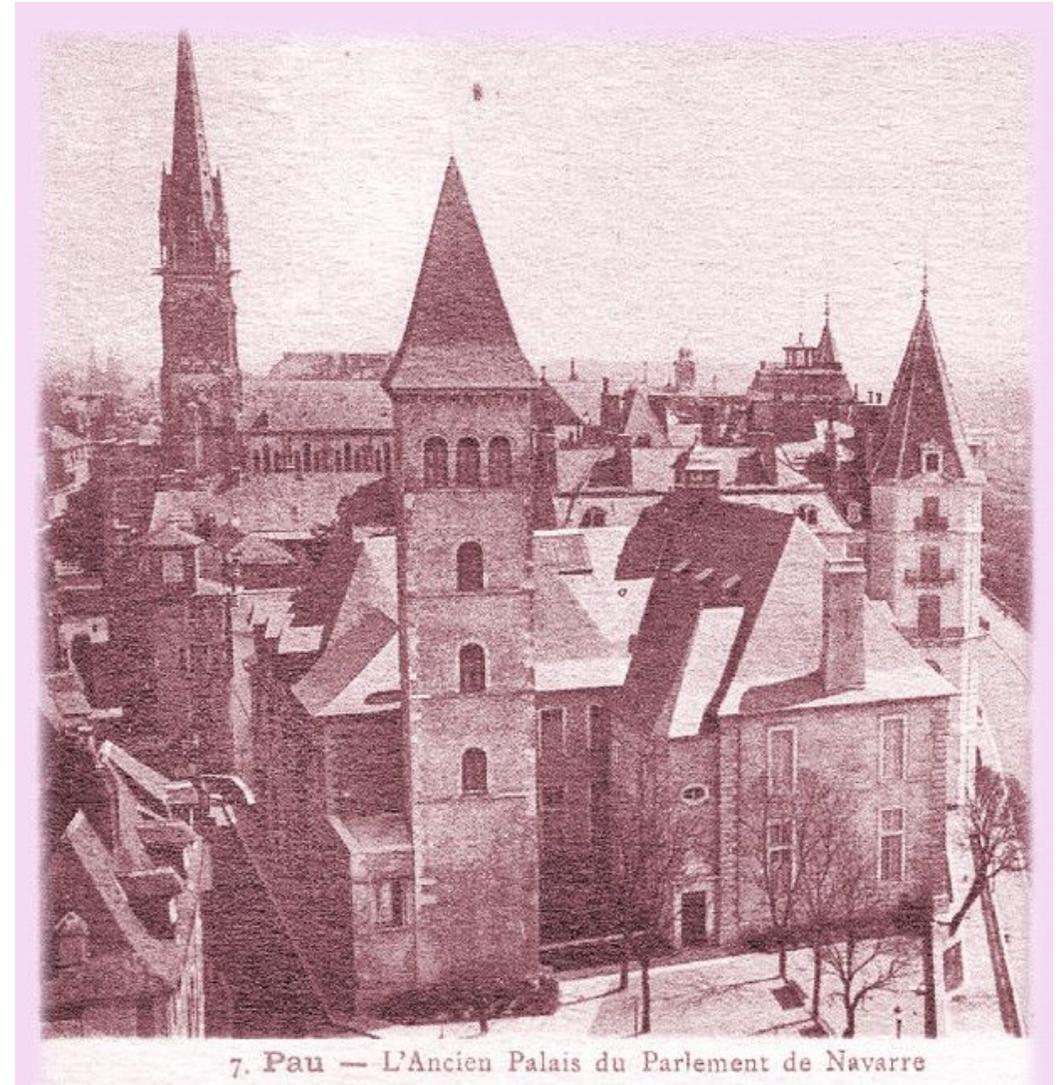
Hens la legenda, que'n avem hèit la sedença deu poder per'mor qu'ei uei aucupat peu Conselh Despartamentau e qu'a acessat lo Conselh Generau abans la construccion de l'Ostau deu Despartament. A la Renaishença, qu'arcuelhè tanben l'Ostau deu Conselh Sobiran, abans que Louis XIII, a l'annexion deu Bearn, que'n hè lo Parlament de Navarra, Cor de Justícia de Bearn e Baisha-Navarra.

EDIFICACION :

Au sègle XVau, Pau que remplaça Ortès au cap deu vescomtat de Bearn e les los lòcs de poder que s'i installan progressivament. Qu'ei lo noste Enric qui hè erigir aqueste Palais de Justícia, en 1585, tad i lotjar lo Conselh Sobiran. Qu'ei construsit au dehens deu barri primitiu, de cap a l'entrada deu castèth, en plaça d'un vielh cemitèri e d'ua maison deus avesques de Lescar. Lo bastiment qu'esté incendié en 1716 e reconstrusit en 1722.

LA TOR DEU PARLAMENT :

La tor dita deu parlament qu'èra en realitat lo campanar de la purmèra glèisa St-Martin qui esté reconstrusida drin mei luenh en 1884. Ua partida d'aqueste campanar qu'esté desapitada e rebastida en 1805 e 1870.

LA MAISON CARRADA

ISTORIA :

La maison Bonassa qu'ei aperada "Maison carrada" probablement per'mor deu son davant qui a aquesta fòrma. Qu'esté construsida au sègle XVI au peu gendre de Pedro Sacaze, comerçant avent hèit fortuna en las tinturerias, pendent l'epopèia deu pastèl. Francés de Bearn-Bonassa qu'esposa Maria Sacaze en 1565 et que hè bastir aqueth ostau remarcable a partir de las roeinas de duas maisons que la hemna soa recebó en eretatge e qui son estadas domatjadas peu gran incendi de 1553. Nomat governador de Nai en 1569, ne pòt pas acabar las òbras per'mor que moreish quauques mes drin mei tard en lutant contra los protestants e los bens sons que son confiscats per Jana d'Albret. L'ostau que serà rendut mei tard a la soa esposa qui acabarà los amenatjaments en 1582.

ARQUITECTURA :

La soa arquitectura qu'ei impressionanta. Suu davant deu costat de la carrèra, que remarcan granas frinèstas a mainèus hens un bèth aparelh de pèira. Que penetran, per un gran pòrge, hens ua beròja cor pavada dab, a l'oèst, un davant de quate nivèus de galerias e balets, mentre que la de l'èst, inacabada a la mort de Bonassa, qu'esté terminada per ua baranda de husta. Qu'entravan en los apartaments per ua tor acessant l'escalèr e, au som, un colomèr. Hens lo bastiment au pregonde de la cor, la cosina e la sala de minjar qu'aucupan lo baish e los apartaments los solèrs. Suu davant d'aqueste bastiment, dus medalhons de l'ua part e de l'auta d'un sagèth de marcadèr representan - que s'ac pensan - Pedro Sacaze e l'esposa soa.

LO LIN

Linum usitatissimum, lo lin cultivat tà la tilha, balha ua cama unica d'a puish près un mètre de hautor e beròjas floretas bluas de cinç petales qui passan hèra viste. Qu'espeleishen, son fecondadas hens la diada e moreishen lo medish ser. Semiada enter març e abriu, la planta feneish de créisher en un centenat de dias. Entad obtiéner la fibra teishedera, que cau har la desarrigada de las camas, l'alaunida e la barguèra. Après que las calerà escardar, hialar abans de las téisher.

L'alaunida, autes còps, que's hasè hens l'aiga deus arrius o de las clòtas. Aquesta maceracion elimina la pectòsa qui pega las tilhas au demorant de la cama. Mes l'operacion qu'èra hèra polluenta e nauseabonda. Qu'an alavetz hicat au punt ua tecnica par espartida suu sòu, en andas qu'arreviran regularament, tà remedià ad aqueste inconvenient.

La bargadera forma ua grana maishèra de husta, a còps de metau, que barran sus las camas. Las partidas de non pas tilhusas que son brojadas.

La hilassa qu'ei de cardar o pientar, dab tracas de bròssas (cardas e carrís) o pientis de husta qui van eliminar los tiradís brojats. Qu'utilisavan tanben las cardèras (cardons) qui an longs hissons, en boquets de freter sus la lana, lo cambe o lo lin, d'on lo tèrmi "cardar".

La hilassa estacada dab un riban sus un tròç de husta, lo coelh, qu'ei hialat e rotlat suu hus. D'ua man la hialaira estira la lana o lo hiu e de l'auta que hè virar lo hus tà tòrcer lo brin. Quan a obtienut ua bona longor de hiu, que l'en.husera e torna començar. Au miei deu sègle XVau, l'arrodet que vien perfectonar lo gèste.

Los telèrs que son apareishuts au Neolitic en simples quadres de husta e que son estats chic a chic perfectonats dinc a préner las dimensions disproporcionadas deus telèrs de braç Jacquard.

L'INDUSTRIA TEXTILA

Pendent l'ivèrn, los tribalhs agricòlas deishan mei de temps libre aus paisans qui, alavetz, s'adonan a diversas activitats artesanauas. En Vath-Vielha, lo textile gaha ua aviada particulara. Las aulhas produsivan la lana, mentre se las raças locaus ne balhan pas fibras de qualitat superiora. Que cultivavan tanben lo cambe e sustot lo lin.

Au s. XVIau, los vescomtes de Bearn, qui son tanben reis de Navarra, qu'introduseishen la draperia fina dejà existenta en Espanha. Mes aquesta industria ne s'installarà pas durablament a noste.

Au s. XVIIau, lo canton de Nai fabricava en abonda, a partir de la lana deus motons, cadís e cordelats e qu'en exportavan en Espanha. Los cadís qu'èran telas grossèras (bura) quan los cordelats qu'èran hèra mei fins. Lo mercat de Nai constituia lavetz un centre consequent comptant un vintenat de bèths fabricants qui son tanben mercadèrs.

Las industrias que prenen de mei en mei d'importància e, au s. XVIIIau, las produccions de matèrias purmèras locaus ne sufeishen pas mei. Qu'exportan lavetz hius de lin deu Baish-Maine e lanas d'Espanha. La draperia venuda en purmèras d'artisans de las campanhas que va concentrà's sus las vilas.

A la fin deu s. XVIIIau, lo coton balha lo còp de la mort au lin e au cambe. De granas manufacturas vaden, preparant l'èra industriau. Los telèrs artesanauas desapareishen chic a chic. Bèras usinas que s'installan au long deu Gave de Pau qui horneish l'energia. Que s'en trobaràn a Aigon, Coarasa, Nai, Mirapèish, Bordetas mes tanben Asson o Brutges. La fabricacion de linge basco, d'espardenhas e de bonets que vienon diversificar e dinamizar aquesta activitat.

Un industriau e un engenhaire alsacians, Joseph Eberlé e Eugène Bruckert, tornan préner en 1891 las hialaderas de Mirapèish, Bordetas e Aigon, tad en har en 1919 « L'industrielle textile des Pyrénées ». Lo sègle XXau marca lo declin d'aquestes establissements.

Tà guardar la memòria d'aquesta activitat, l'usina Blancq arcuelha uei lo Musèu deu Bonet e la Maison Carrada lo de l'industria..

Ancienne filature de coton à Mirepeix

L'ALUQUET

Nom latin : *Saxicola rubicola*.

Noms francés : Tarier rubicole, Tarier pâtre ou Traquet pâtre, Traquet rubicole.

Noms bearnés : Aluquet, Crèc.

Ordi deus Passerifòrmes – Família deus Muscicapidés.

Talha : 12,5 cm ; pes : 14-17 g

Aqueth auseron de la talha d'un gòlis qu'a lo cap negre la peitrina roi iranjat, la rea bruna mes o mensh fonçada, e pòrta un miei coret blanc. Qu'ei viu e muda shens cès ni pausa sa coda negra. La fumèla qu'ei de colors mes tèrnas.

Que viu en ambient obèrt, jamei en grop, e qu'ei pro chic aurèc. Que's neureish d'insèctes, d'aranhas, de petits molluscs... mes tanben de granas en ivèrn. Tà gùeitar las predas soas, qu'aima plan aporà's sus un piquet, un hiu de clausura, un branc isolat... Quan a localizat un insècte, que'u cad dessus. Que pòt tanben caçar en vol e har drin de vol estacionari.

Que nida peu sòu, hens ua pièla de huèlhas e d'èrbas qu'adoba ua esconetèra esferica on arriba per un petit corradèr. La fumèla que hè 5 o 6 ueus blu palle pigalhats de roi que coa sola pendent duas setmanas. Los petits que son neurits au nid peus dus adultes dinc a la volada. La fumèla que parteish lavetz bastir nh'aute nid mentre que lo mascle continua de neurir los joens quauques dias de mes. A noste, l'aluquet que non migra pas.

LO MOSQUIT TIGRE

Peu miei deus insèctes qui'ns arriban deus quate cantons deu monde, qu'avem retienut aqueth mosquit de qui se parlan hèra adara.

Lo mosquit tigre (*Aedes albopictus*) qu'ei originari deu sud-èst de l'Àsia. Que s'encontra adara suus cinq continents, en mes de cent país que conquesí mercés au negòci internacionau e a la soa capacitat d'adaptacion aus climats desparièrs. Qu'ei present en França despuish 2004 e que s'ei propagat ad aqueste dia suus dus tèrç deu territòri.

Que's reconeish aisidament a la soa coloracion negra, estriada de blanc e a las soas alas entièrament negras. Mes petit que lo mosquit comun, qu'aima s'atacar a l'òmi.

Se sa hissada sembla inofensiva, que pòt estar portador d'uns virús com los de la dènga, deu chikungunya o deu zika, mes solament se, audavant, qu'a picat ua persona infectada. Non pòt pas transméter lo coronavirus.

Tà se'n deféner, que cau eliminar totas las aigas estadissas on hè los ueus e on se desvelopan las soas larvas. Que podetz fabricar tanben mosquitèras.

MOSQUITERA

Har borir un gran veire d'aiga e i har hóner sucre ros dinc a aver un siròp. Deishar en.hredir. Talhar ua botelha de 2 l e har deu haut un honilh que poderàn har passar en lo baish. Barrejar lo siròp en la mosquitèra. Ajustar borider, shens mescla'u au liquide. Plaçar lo honilh e amarra'u dab riban pegadís. Har 3 o 4 horats suu haut deu honilh e i estacar hius tà la suspencion. .

